

“ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АРХЕТИП” ЯК ОСНОВА ЦІЛІСНОСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

О.П. Бойко, асистент, Українська академія банківської справи

З погляду цивілізаційної парадигми здійснена спроба виділити основи цілісності цивілізації. Розглянуто поняття “цивілізаційний архетип”, його генезу та вплив на ставлення людини до навколишнього світу.

Колізії сучасної історії – нескінченні національні конфлікти, терористичні акти, а також криза ідеологій, світоглядів, моралі, самосвідомості набирають все більших масштабів. Інакше кажучи, сучасний світ занадто неспокійний. У зв’язку з цим виникає необхідність збереження національної традиційної культури, яка руйнується у процесі глибинних соціальних потрясінь. Ось чому зараз майже перед кожною нацією гостро постає питання співвіднесення себе з сучасною світовою цивілізацією, відчуття своєї єдності чи, можливо, об’єктивного та суб’єктивного розриву з нею. П.Флоренський писав: “Останні минулі роки характеризуються все більшим віддаленням від вищих духовних інтересів та цілісної духовної культури. І разом з тим їх характеризує свідомість і потреби, які пробуджуються, викликають розуміння того, що людство та його культура не можуть не бути роздрібненими, якщо не керуються вищими засадами духу” [4, с. 617]. Усе це і привертає увагу фахівців, та і не тільки їх, до цивілізаційного виміру історії.

Розглядаючи цивілізацію як етап культурного розвитку людства, пригадаємо відоме загальне визначення цивілізації. Цивілізація – це соціокультурне утворення, яке відображає систему соціальних зв’язків, що тісно пов’язані з культурою. Звідси випливає і сама можливість використання поняття “цивілізація” для характеристики конкретних, просторово-обмежених суспільств з їх своєрідною культурою. У даному разі маємо на увазі те, що в цьому понятті об’єднуються матеріальні, соціальні та культурні аспекти життя суспільства. І оскільки цивілізація – це утворення, “соціальний організм”, який виникає, існує,

розвивається, розквітає, занепадає, то вона має і свої внутрішні основи, свій каркас, який її зберігає від руйнування.

Дійсно, основи цивілізації – це ті системоутворюючі субстанціональні структури, які характеризують внутрішню єдність цивілізації як метаєтнокультурної спільності, її інтеграційний вплив на всі елементи суспільної системи. Але слід звернути увагу на те, що у філософській літературі проблемам внутрішніх основ цивілізації не приділяється належної уваги. До цього питання склалося ставлення як до другорядного, не вартого уваги науковців. Сама проблема цивілізації, як ми вважаємо, розглядається головним чином на емпіричному рівні, описово, і не піднімається до рівня категоріального аналізу. Незважаючи на те, що в рамках цивілізаційного підходу деякими авторами здійснювались спроби відокремити та обґрунтувати уявлення про основи цивілізації, єдиного погляду з цього питання не існує до сьогодні.

О. Шпенглер, наприклад, відносив основи цивілізації (яку він іменує за своєю термінологією “культурою”) повністю до сфери “Духу”. У його розумінні внутрішні основи цивілізації проявляються в активно дієвій ідеї культури, в її “душi”, вихідному праобразі, прафеномені [5]. Основи цивілізації, за його визначенням, розквітають на ґрунті географічно обмеженої місцевості, до якої вони і залишаються прив’язаними, подібно рослині. “Культура вмирає після того, як ця душа здійснить повну суму своїх можливостей у вигляді народів, мов, віровчень, мистецтв, держав та наук і, таким чином, знову повернеться в первинну душевну стихію. Її життєве існування, цілий ряд великих епох, є глибоко внутрішня, запекла боротьба за утвердження ідеї проти зовнішніх сил, хаосу та внутрішньої несвідомості, де загрозово притихли ці протиборчі сили” [5].

За поглядом А.Дж. Тойнбі, основи цивілізації збігаються з причинами її динамічності і пов’язуються соціальним наслідуванням, залученням через імітацію до соціальних цінностей (мімесис) та діяльністю творчої меншини, “творчих особистостей, які стають першовідкривачами на шляху до загальнолюдської мети. У суспільстві, де мімесис спрямований на майбутнє, звичай в’яне і суспільство динамічно прагне стати на шлях змін і росту” [3].

Представники інших теоретичних течій під основами цивілізації розуміють економічний базис суспільства, характер розподілу праці, процеси обміну продукцією діяльності тощо. Береться до уваги навіть емоційне та інтелектуальне життя людини, її психічні особливості.

На наш погляд, основи фундаменту цивілізації потрібно шукати в найменш рухомих сферах суспільного життя, особливо в тих, які відрізняються значною стійкістю. Адже основоположні ознаки цивілізації зберігаються й тоді, коли деякі провідні характеристики суспільства, в тому числі і соціально-економічні, вже суттєво змінилися. З іншого боку, основи цивілізації не належать (у всякому разі цілком) до того рівня, на якому утворюється етнокультурна спільність. Саме цивілізація часто утворюється на надетнічній базі, і її інтегратори лежать на орбітах, які “вище” (або “глибше”) етнокультурних універсалій [2]. Цивілізація інтегрує людей на рівні достатньо загальних соціальних (але не загальнолюдських) змістоутворювальних структур людської життєдіяльності. Такі структури визначають основні змістові ціннісні орієнтири людського життя і діяльності, світоглядні установки; мотиваційні орієнтації, які визначають і специфіку потреб суб’єкта, і характер виробничої та споживчої діяльності; типи міжособистісного спілкування протягом достатньо тривалої історичної епохи. Великого значення в основі цивілізації набуває міфологія й ідеологія, які в багатьох стародавніх та сучасних суспільствах поєднуються в єдине ціле.

Отже, можна стверджувати, що основи цивілізації полягають у сфері соціонормативних регуляторів життєдіяльності людини – моральних, правових, релігійно-культурних, корпоративно-групових, шлюбно-сімейних та інших. Аналізуючи це твердження, ми доходимо до переконання, що існують особливі глибинні прошарки сфери духовності, соціальної, психічної реальності, які підлягають усвідомленню та раціональному осягненню. Такий вияв колективної психіки або прошарок духовності в існуванні соціуму, який зумовлює своїм змістом та особливостями функціонування інтеграцію етно- та соціокультурних спільнот у цивілізацію та втілює в собі деякі загальні регулятиви життєдіяльності

соціуму та особистості, способи їх діяльності та спілкування, умовно можна назвати *“цивілізаційним архетипом”*.

Поняття архетипу розшифровано К.Г. Юнгом. “Архетип, – пише він, – це психічний зміст у чистому вигляді, але не просто зміст, а первинний зміст, який організує і спрямовує життя нашої душі”. [6, с. 64]. К.Г. Юнг порівнює архетипи з висями кристалічної структури, на якій росте кристал у насиченому розчині. Подібно цьому на архетипах побудована уся психіка людини: усі свідомі смисли мають свою підсвідому архетипову основу і, так або інакше, виражають відповідний архетип.

На наш погляд, цивілізаційний архетип – це певна система позасвідомих нормативних уявлень, яка формується в результаті взаємодії між структурами інстинктивних та культурно-зумовлених способів поведінки в суспільному житті людини. Власне кажучи, мова йде про систему, яка, за висловом К. Лоренца, “без сумніву, є найбільш складною системою, яку ми тільки знаємо на Землі” [1, с. 7]. Це той пласт духовності, про який К.Лоренц говорить як про темряву в нашій психіці, в яку наша свідомість не проникає. Вона лише поверхово доступна розуму, де філогенетично успадковані уявлення на рівні інстинктів та культурні нормативи, засвоєні в процесі онтогенетичної соціалізації індивіду, утворюють у своєму вищому виявленні складну структуру, яка не тільки є спорідненою з такою ж структурою вищих тварин, але й у значній мірі є тотожною з нею.

Отже, можна дійти висновку, що цивілізаційний архетип утворюється в результаті складної взаємодії соціальних та культурних детермінант поведінки людини з універсальними закономірностями структурування спільностей біологічних чи соціальних індивідів. Тобто в єдиному інтегрованому комплексі існують біофізіологічні, антропологічні, соціальні, культурні рівні управління діяльності кожної окремої людини та соціуму в цілому. “Цивілізаційний архетип” формується як результат історичного становлення, розвитку та пристосування універсальних біосоціальних інваріантів поведінки індивідуума до конкретно-історичних умов. У свою чергу становлення, розвиток, історична диференціація та поєднання етнокультурних та етносоціальних систем здійснюється на основі

засвоєння, узагальнення, інтеграції та збагачення чи спрощення вже існуючих систем цивілізаційних архетипів.

Джерела формування цивілізаційного архетипу сягають своїми коренями в епоху розпаду родового ладу, коли кровноспоріднена організація суспільства змінюється територіальною, на базі родоплемінної форми спільності утворюються народності. Контури великих етносів і народностей, які зароджувалися, звичайно були досить рухомими. Усередині етносів існували значні культурні відмінності, давні типи зв'язку руйнувалися і формувалися нові.

Для періоду становлення націй притаманна багатоманітність і нечіткість етнічної і соціальної самосвідомості. Якщо в первісному суспільстві домінували процеси етнічної замкнутості, коли родова екзогамія поєднувалася з племінною ендогамією, то нова епоха несла з собою домінування процесів етнічного об'єднання. У добу рабовласництва культурне перестав співпадати з етнічним. Формуються надетнічні соціонормативні і соціокультурні регулятори. Такі регулятори і постають інтеграційними елементами нової форми існування суспільства – цивілізації. Цивілізація формується як метаетнічна спільність, що виникла на основі інтеграції етнічних архетипів – соціальних та культурних нормативних регуляторів діяльності соціуму та індивідууму.

Цивілізаційний архетип формує свої специфічні установки, цінності і нормативи, які прямо регулюють певну частину структур повсякденності: характер міжсуб'єктного спілкування та взаємодії у системі “людина-соціум”, особливості практичного та духовного ставлення людини до світу тощо, виникнення та особливості функціонування соціальних інститутів. Цивілізаційний архетип, визначаючи способи поведінки індивіда та діяльності соціуму, типи спілкування і характер його ставлення до дійсності, зміст та форми суб'єктивної самоідентифікації, постає таким чином і найбільш глибоким підґрунтям цілісності усіх аспектів (соціально-економічних, політичних, культурних) життєдіяльності даного суспільства на всіх його рівнях від індивідуума, мікрогрупи до держави та нації. Саме ці чинники перетворюють суспільство на розбудовану цивілізацію, у

глибинах якої цивілізаційний архетип надає соціокультурній цілісності системну ідентичність.

Список літератури

1. Лоренц К. Агрессия (Так называемое “зло”). – М., 1994.
2. Малахов В.С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии. – 1998. – № 2.
3. Тойнби А.Дж. Постижение истории. – М., 1996.
4. Флоренский П. Христианство и культура. – М., 2001.
5. Шпенглер О. Закат Европы. – Минск, М., 2000.
6. Юнг К. Архетип и символ. – М., 1991.

Summary

From the point of civilization theory have realized the attempt to find foundations of the entirety of civilization. Have been inspected the conception of “civilization archetype”, it’s genesis and influence on men’s attitude to surrounding world.

Бойко, О.П. “Цивілізаційний архетип” як основа цілісності цивілізації [Текст] / О.П. Бойко // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання: зб. наук. праць. - Суми: Мрія-1 ЛТД; УАБС НБУ. - 2004. - Вип. 3. - С. 80-84.